

היבטים לשוניים בפרשת וארא עט

דקדוקי קריאה וטעמים בפרשת וארא ובהפטרה ובראשון של בוא

ו ג וְאָרָא:	הטעם ברי"ש מלרע
ו ז לְאֱלֹהִים:	האל"ף כלל אינה נשמעת
ו כה פִּינָחָס:	הנו"ן בשוא נע
ו כז הַמִּדְבָּרִים:	למרות הגעיה המ"ם בשוא נח ¹
ז י וַיַּעֲשׂוּ כֵן:	הטעם נסוג אחור ליר"ד ²
ז טו אֲשֶׁר-נִהְפָּד:	ה"א בשווא נח ודגש קל בפ"א
ז טז שָׁלַח:	יש להקפיד על הדגש בלמ"ד להבדיל בין בניין קל לפיעל ובין עבר לציווי ³
ז יט וַיְהִי-דָם:	געיה ביר"ד הראשונה. וַיְהִי דָם: טעם נסוג אחור לה"א הראשונה
ז כ וַיִּהְיֶה-כֵּן:	מרכא ⁴ בה"א מורה על העמדה קלה שם, יש לקרא ויִהְיֶה-כֵּן, הפ"א בשוא נע
ז כב בְּלִטְיָהֶם:	כאן ולהלן, ח ג ו-ח יד, ללא ה"א בין הلم"ד לטי"ת, לעיל ז יא בְּלִטְיָהֶם
ז כז בַּצִּפְרִדָּעִים:	הצד"י רפויה ובשווא נע ⁵
ח א עַל-הַנְּהָרֹת:	לפי חלק מכתבי היד הדרבן (קדמא או מקל) בעי"ן, לפי כל ספרי תימן, בה"א הראשונה ⁶
ח א עַל-הַיָּאֲרִים:	אין געיה בה"א והשווא ביר"ד נח. וַיִּהְיֶה: במלעיל
ח ב הַצִּפְרִדָּע:	כאן הצד"י דגושה, ובשווא נע
ח ה וּמִבְּתֵיךְ:	התי"ו בדגש קל ⁷
ח ז וְסָרְנוּ:	הטעם ברי"ש מלרע. וּמִבְּתֵיךְ: על אף האי נוחות הטעמה משנית בבי"ת
ח טו אֶצְבָּע:	מלרע
ט ט אֶבְעָבָעַת:	עי"ן בשווא נח, בי"ת שלאחריה בדגש קל, יש לקרא אבֶע-בָּעַת
ט כג וַתִּהְלֹךְ אֵשׁ:	טעם מרכא נסוג אחור לתי"ו, כך הוא במדויקים ⁸ .
ט ל תִּירְאֹן:	הרי"ש בשווא נע, הקורא בשווא נח משנה למשמע של ראייה
הפטרת וארא יחזקאל כח כה – כט כא (תימנים מתחילים בפס' כד):	

¹ בגליון וארא סח הייתה אריכות על זה

² בקורן המילים מוקפות, אבל בידינו ספרים מדויקים יותר

³ לקריאה שאינה מבחינה בין קמץ לפתח

⁴ מעניין, אע"פ שרו"ה במשפטי הטעמים שלו מביא כלל שיש כאן (במקומות כמו כאן) מרכא תביר באותה תיבה, בחומשים שלו הוא נמנע מלהטעים כך. בתנ"ך קורן הלכו בעקבותיו גם בזה. בני"ך בהרבה מקומות הטעימו אל נכון. וזו אחת התשובות למה אני מעדיף תנכים יותר מדויקים!

⁵ בכ"י לנינגרד ובעדות על נוסח כא"צ יש חטף פתח בצד"י, מה שמוכיח ללא ספק כי השוא הוא נע

⁶ אין בזה נפקא מינה למעשה, אנו מעדיפים את ההטעמה הנהוגה בכא"צ.

⁷ בתורה קדומה, בחלק הדקדוק נאמר על כך: "התי"ו בדגש קל, וכן כל לשון בתים שבא בלשון רבים יבואו בדגש קל, זולת ב' שיצאו מן הכלל לדעת בן אשר ובאו בדגש חזק..." לדידן די לציין שאין זה דגש סוגר הברה, כי הקמץ בבי"ת הוא רחב.

⁸ בקורן ודומיו, המילים מוקפות ובתי"ו געיה בלבד, ואין זה עיקר.

כח כה וְנִקְדָּשְׁתִּי: הטעם בדל"ת למרות וי"ו ההיפוך?
 כח כט ג וְאֶמְרָתִי: מלרע. הַנְּגִי: הנו"ן בשוא נח, וכן בהמשך הפרק. הַתְּנִים: במ"ם סופית ולא נו"ן
 כט ד וְהִדְבַּקְתִּי: מלרע. בְּקִשְׁקִשְׁתִּי: ש"ן שמאלית, יש לבטא נכונה בעיקר ההוגים תי"ו רפויה
 כשי"ן שמאלית
 כט ז בְּתַפְשָׁם: התי"ו בקמץ קטן. וּבְהִשְׁעָנָם: הבי"ת בשווא נח וגעיה בה"א, יש לקרא וב-ה-
 שענם. מְתַנִּים: המ"ם בקמץ קטן
 כט ח אֲדַנִּי יי: לקרוא אֲדַנִּי אֱלֹהִים
 כט ט וְחִרְבָּה: החי"ת בקמץ קטן וכן הדבר בפסוק הבא לְחִרְבֹּת
 כט יא תַעֲבֹר-בָּהּ: בי"ת ראשונה בקמץ קטן
 כט יב נִשְׁמֹות: יש להקפיד על הדגשת המ"ם, לשון שממה ולא נְשָׁמָה. מְחִרְבוֹת: המ"ם בקמץ רחב,
 במבטא "שוראלי" נקרא כפתח.
 כט יד וְהִיוּ שָׁם: טעם נסוג אחר לה"א. שְׁפִלָּה: הפ"א בקמץ, לא שְׁפִלָּה, כן הדבר בפסוק הבא
 כט טו וְהִמְעֵטְתִּים: הטי"ת, למרות הקושי, בשוא נח
 כט יח נְבוּכַדְרֶאצַּר: ברי"ש לא בנו"ן ובמלרע. לֹא-הָיָה לוֹ: טעם נסוג אחר לה"א הראשונה
 כט כ אֲשֶׁר-עָבַד בָּהּ: טעם נסוג אחר לעי"ן וכן הדבר בהמשך הפסוק עָשׂוּ לִי
 ראשון של פרשת בא:
 י ג לְעֹנֹת: בנין נפעל, לא להחליף עם לְעֹנֹת או לְעֹנֹת
 י ד אִם-מָאֵן: לתת רווח בין הדבקים
 ט ו וּמָלְאוּ: הלמ"ד בשוא נע, לא לקרוא וּמְלוּ
 י ט בָּצֻצֵנוּ וּבְבִקְרָנוּ: יש להיזהר על הפרדת התיבות מפני 'הדבקי'. כִּי חַג-ה' לָנוּ: מרכא
 בתיבה כִּי, טפחא בתיבה חַג-ה'
 י יא לֹא כֵן: הכ"ף ברביע לא בגרשיים. מִבְּקִשָּׁם: הקו"ף רפויה בשוא נח. וַיִּגְרֹשׁ: הטעם בגימ"ל
 מלעיל

ו י וַיִּדְבֹּר יי אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: על הדגש בלמ"ד של לאמר
 מנחת שי והערות ד"ר צבי בצר ז"ל. אֵל מֹשֶׁה לֵאמֹר: כתב ג'המכלול⁹ בשער אותיות אהו"י,
 למ"ד אל משה לאמר דגושה לעולם, ולמ"ד אל משה ואל אהרן לאמר איננה דגושה, עכ"ל.
 וכן מצאתי בספרי¹⁰ כ"י מדוייקי. וכתב א"ת למ"ד משה לאמר דגושה בכל התורה חוץ מן א'
 בפסוק וַיֹּאמְרוּ בְנֵי גֹד וּבְנֵי רְאוּבֵן (פ' מטות)¹⁷ >והאריך הרבה בענין> ואין כאן מקום
 לאריך. [לאמר].
 צבי בצר ז"ל העיר על המצאות פסוק נוסף בתורה ויש להוסיף את הפסוק בתחילת יהושע.
 ואלה תוצאות חיפוש במפעל הכתר של בר-אילן

⁹ כיון שאין נסיגה להברה סגורה, עלינו להגדיר שעקב הסמיכות למילה הבאה המוטעמת בתחילתה נשאר הטעם במקומו.

¹⁰ המכלול: עח ע"ב.

¹¹ בשער אותיות אהו"י: צ"ל בשער אותיות או"י.

¹² ויאמרו בני גד: במ' לב כה.

¹⁷ [צ"ל: ויאמר בני גד. לאמתו של דבר יש פסוק נוסף מעין זה בתורה: במ' יז כז.]

1. במדבר יז כז: וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר הֵן גִּזְעָנוּ אֲבָדְנוּ כָּלֵנוּ אֲבָדְנוּ:
 2. במדבר לב כה: וַיֹּאמֶר בְּנִי־גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר עֲבַדְיָךְ יַעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר אָדָנִי מִצְוָה:
 3. יהושע א א: וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֲבָד יְיָ וַיֹּאמֶר ה' אֶל־יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר:
- הדגש במלה לאמר אינו מובן לפי הכללים של 'אתי מרחיק'. א המלה משה מוטעמת מלרע; ב הלמ"ד של לאמר אינו מוטעם. עם זאת הוא מופיע אחרי מלה סמוכה בטעם מחבר. בשלושת הפסוקים כאן יש טעם מפריד ואינו דומה לשאר המקומות.

ו יב טיפת דיו של רש"י – הרב יצחק ישעי' וייס נר"י גאב"ד נווה אחיעזר

פרשת וארא – ערל שפתים

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לִפְנֵי יְיָ לֵאמֹר הֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פָּרְעָה וְאֵנִי עֵרֶל שִׁפְתִּים. כַּרְשִׁי:
ערל שפתים, אטום שפתים. וכן כל לשון ערלה לומר אני שהוא אטום [כך בג' דפ"ר, ובבנאפולי רנ"א וברע"ח: אטום]. [כמו-דפ' רנ"א] **עֵרֶלָה אָזְנָם** (ירמיהו ו, י), **אטומה משמוע.** עֵרֶלִי לֵב (ירמיהו ט, כה), **אטומים מִהֲבִינִי.** שְׁתָּה גַם אֶתָּה וְהָעֵרֶל (חבקוק ב, טז), וְהָאָטֹם [משכרות כוס הקללה - חסר בדפ' רומא]. עללת זכר, שהגיד אטום ומכוסה זה. וְעֵרֶלָתָם עֵרֶלָתוֹ (ויקרא יט, כט), עָשׂוּ לוֹ אֹתָם וְכֹסוּ אִיכֹר, שִׁיבְדִיל זַפְנִי אֲכִילָתוֹ. וְשִׁלַּשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָקֶם עֵרְלִים [שם], אטום ומכוסה ומוזלזל מלכללו-חסר בדפ' רומא]. **ואיך** (*) **ישמעני פרעה,** זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה.

(*) ברוב דפ"ר [מלבד בדפ' נאפולי רנ"א] נדפס כאן אחר 'ערל שפתים', אף שבמקרא הוא קודם. וביאר בספר זכרון שכיון שלא יובן תחילה העניין שהק"ו נבנה ממנו לא נבין הקל וחומר, הוזקק לפרש תחילה ערל שפתים, ואחר כך פירש שואיך ישמעני הוא קל וחומר. ובעבד שלמה ביאר שדרך רש"י לפרש תחילה המלות ואחר כך העניין. ועיין עוד בלבוש ובמירא דכ"א ובדברי דוד.

פשוטו של רש"י בקצרה.

ערל שפתים, אין פירושו 'כבד שפתים' כמו שמפרש האבן עזרא, או 'כבד דיבור' כמשמעות האונקלוס, או 'יתר דיבור' [=מגמגם] כפירוש הרד"ק. אלא **אטום שפתים**, סגור שפתים. וכמו שמבאר הרמב"ן: 'כי העילגות אטום וסגירות בגדי הלשון, ופעמים בגדי השפתים שלא יפתחו כראוי'. וכן כל לשון ערלה הבא בהשאלה, לומר אני שהוא אטום, ולא האסור והתיעוב, כדעת רבי יונה אבן ג'נאח, או מאיסה כדעת הר"ש פרחון, או כובד ויתור, כהראב"ע והרד"ק. אלא סגור אטום ומכוסה, וכפי שמבאר בדוגמאות שמביא.

כוונת רש"י לדעת המפרשים

כתב רבי ישראל מברונא: פירש רש"י לשון אטום, והאריך בראיות, לפי שהתרגום כאן 'יקיר ממלל', וגבי ערלת פרי תרגם מִרְחֵק, לכן האריך. ובמשיח אלמים: רוצה לומר, שאיך יפול לשון ערלה בשפתים, וכי הם אטומים בבשר. לזה פירש שהאמת שאינם אטומים מבשר, אבל עם כל זה נקרא ערל שפתים, אטום שפתים. וכן כל לשון ערלה. והבאר יצחק האריך ותוכן דבריו (ע"פ הלקט בהיר): כל ערל לשון אטום, ומתחלקים לג' מינים, הפה האוזן הלב והמוח, הם חלולים, ואם הם ערלים שייך לומר בהן אטום, כמו דבר נקוב וחלול. ערלת הגיד אינו דוקא אטומה, אלא אטומתו היא שמכוסה בבשר. ופירות ערלה אינו חלול ואינו מכוסה. אלא אטימותו וכיסויו הוא ההבדלה שהבדילתם התורה מאתנו. ובה מדויקים לשונות רש"י.

הקושי בביאור 'ערל שפתים'

'ערלה' הוזכרה לעיל (בראשית יז, יא) ונמלתם בשר ערלתכם, ושם (יד) הוזכר 'וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו'. ופירש רש"י: 'כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה'. והוזכר השרש 'ערל' עד כאן עוד ששה פעמים, כולם בענין ערלת המילה. ולא ראה רש"י צורך לפרש טעם קריאת שם 'ערלה', שכבר מבואר מהותה, שהיא העור שמלין מהנימול. ומובן ש'ערל' נקרא על שם שלא הסירו את ערלתו, שלא נימול. אולם כאן מופיע לראשונה השורש 'ערל' בהשאלה, 'ערל שפתים'. לכך יש צורך לבאר שייכות עניין 'ערל' לצורת דיבורו של משה. ובהזדמנות זו בא רש"י לפרש את כל לשון ערלה שבמקרא. דהיינו כל סוגי ההשאלה לשם 'ערלה', במובן אחר.

ביאורי התרגומים

בתרגומים לא ניתן להעזר בהבנת טעם סוגי ההשאלות של 'ערל'. כי בכל המקומות עד כאן, שכאמור אינם השאלה, אלא ערלת המילה כפשוטה, ולא תירגם בהם אונקלוס 'ערל' ו'ערלה' כלל, אלא היטה אותה בארמית 'בשר ערלתכם' 'בסרא דערלתכון' וכדומה. מהטעם שכתבתי שכך קרוי עור המילה, כנראה גם בארמית. ואילו כש'ערל' אינו בקשר לברית המילה, אלא השאלה, תירגם לפי העניין, ולא תירגום מילולי. כאן ולהלן (ו, ל) תירגם 'ערל שפתים', 'יקיר ממלל', שפירושו 'כבד מדבר'. ובמרפא לנפש (למהר"י קורח) ביאר: תרגם ערל שפתים כמו כבד פה, מלמד שעניינם אחד. והיינו שאינו רגיל לדבר במהירות ובמליצה, כדרך הפרושים המתבודדים במושכלות, שמתחזקים בהם אותיות המחשבה, ונחלשים אותיות הדיבור. ולזה קורא כבד פה או כבד לשון או ערל שפתים. ואינו מוכרח לפי הפשט שיהיה משה רבינו

בעל מוס בלשוננו. והוא העיקר. [וביונתן: 'קשי ממליל' ובתרגום ירושלמי השלם 'חגר ממלל', גם הם תירגמו לפי העניין]. ואילו בויקרא (יט, כג) **וערלתם ערלתו את פרוו וגו' יהיה לכם ערלים**, תירגם לפי העניין 'ותרחקון רחקא ית אביה וגו' מרחק לאבדא. שפירושו להתרחק מהפירות ולאבדם. גם ביונתן תירגם **'ותגזרון גזרא ית אינפיה וגו' מרחק לאבדא**. פירוש, תחתכו חתוך את הפירות ותרחיקום לאבדם. ובויקרא (כ, מא) **לִבְכֶם תִּהְיֶה עֵרְלָה**, תירגם אונקלוס **'לבהון טפשא'**. וביונתן **'לִפְהוֹן זִדְנָא'**. ובדברים (י, זט) **ערלת לבבכם**, תירגמו אונקלוס ויונתן 'טפשות לבכון'. לא תירגמו המילה אלא כוונתה. – וגם רס"ג בתפסיר תרגם לפי העניין, אלת'ג' אלפס. וכבר פה (שמות ד, י), תירגם ת'קיל אלפס. ופירש בנוה שלום פירש עלג במבטא, כגון מי שקורא הסמך תיו רפ"ט או הריש למד¹¹.

וכן בתרגומי הנביאים, כש'ערלים' המכוון לגויים, תירגם 'ערליא'. אבל בירמיהו (ד, ד) **ערלות לבבכם, ירשע לִפְהוֹן**. ושם (ו, י) **הנה ערלה אזנם, אטפשת אודנהוֹן**. ושם (ט, כה) **ערלי לב, ערלין בִּלְפָהוֹן**. וביחזקאל (כח, י) **'ערלים'**, שמדבר על ישראל, תירגם 'רשיעיא', וביאר הרד"ק כלומר ערלי לב. וכן שם (לא, יח) **בתוך ערלים**, תירגם 'חייביא'. ושם (מד, ז) **ערלי לב וערלי בשר**, תירגם **'רשיעי לבא וערלי בסרא'**. כל אלו תירגמו לפי העניין. וכמו כן בחבקוק (ב, טז) **שִׁתָּה גַם אֶתָּה וְהָעֵרְלָה**, שלדעת כמה ראשונים שורשו מ'ערל', תירגם ואתערטל, שהוא שיהיה ערום ותתגלה ערלתו, ויבואר לקמן בס"ד.

ערל' במחברת מנחם

קדמון מפרשי תיבות לשון הקודש, ר' מנחם בן סרוק ב'מחברת' שלו חיבר: **ואני ערל שפתים, הנה ערלה אזנם** (ירמיה ו, י), **ערלי לב וערלי בשר** (יחזקאל מד, ז), **וערל בשר** (שם מד, ט), **ופקדתי על כל מול בערלה** (ירמיה ט, כד), **יהיה לכם ערלים לא יאכל, וערלתם ערלתו את פרוו, שתה גם אתה והערל**. – חיבר את פסוקי 'ערל' המושאלים, והשמיט פסוקי ערלת המילה ותוארי הגויים, שאינם בהשאלה. במחברת לפנינו לא מופיע ביאורו, שלא כדרכו ברוב ערכיו. – ורש"י כדרכו העתיק וביאר את כל הפסוקים שהביא מנחם.

ביאורי 'ערל' והשאלותיו לפי רבי יונה ג'נאח

כשאנו מתבוננים בכל המקומות שמופיע בהם השרש 'ערל' בהשאלה, ניתן לחלקם למספר השאלות. ואביא תחילה חלוקתם וביאורם לפי ספר השרשים לרבי יונה אבן ג'נאח.

א. וערל זכר, שלא נימול. **לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עֵרְלָה** (בראשית לד, יד). זה המקור של שרש 'ערל'. וצירף עליו רבינו יונה גם את: **שתה גם אתה והערל**, ענינו **וְגִלָּה עֲרוֹתָךְ**. וכבר פרשנו אותו בספר התוכחות ובספר ההכלמה [לא הגיעו לידינו בלשון הקודש]. **ב. וערלתם ערלתו את פרוו, יהיה לכם ערלים לא יאכל**, עניינו האסור והתיעוב. [והר"ש פרחון במחברתו ביאר: כלומר, תמאסו את פרוו, מאיסה]. **ג. ונאמר על דרך ההרחבה [=ההשאלה], הֵן אֲנִי עֵרֶל שְׁפָתַי. עֵרֶל לֵב וְעֵרֶל בָּשָׂר** (יחזקאל מד, ט), **ערלי לב**. ועוד הנה ערלה אזנם. [ולא ביאר כיצד הדמיון להנ"ל]. **ד. ואומר בכל 'ערלים' שבא בנבואות** (יחזקאל לב, יח) **בֵּן אָדָם נָחָה עַל הַמֶּזֶן מִצֵּרִים** (יחזקאל לב, יח), **ביחזקאל** (לב, יט, כא, כד-ל, לב). שהם נבוכים ומתעלפים, מפני שאמרו שהוא הפוך מן סף רַעַל (וצריח יב, ב), **אֶת קִבְעַת כּוֹס הַתְּרַעֲלָה** (ישעיה טא, יז). ואין מביא לסבור הסברה הזאת דחק. [נראה שהסכים היא הערה אלמונית על פירושו]. – לדבריו 'ערלה' מורה על איסור ותיעוב, וכמו שאמרו השבטים (בראשית לד, יד) **אשר לו ערלה כי חרפה הוא לנו**. ומזה נובעות ההשאלה של ערלת הפרי. ויוצא מהכלל 'ערל' שביחזקאל שהוא הפוך מלשון 'רעל', כמו כשב-כבש. לביאורו 'איסור ותיעוב', עדיין צריכים אנו הסבר לערלת הלב השפתיים והאזן.

ביאורי 'ערל' והשאלותיו לפי האבן עזרא

האבן עזרא (בראשית לד, יד) מפרש: **אשר לו ערלה**, ערלת בשר. וטעמו דבר שיכבד, וכן **ערל שפתים**, ערלה אזנם. בעבור הנוסף. וכן כתב בפירוש הקצר (שמות ו, ל): **ואני ערל שפתים**, וטעמו כמו כבד, וכן **ערלה אזנם**. וכן כתב בויקרא (יט, כג): **טעם וערלתם ערלתו**, שאותו הפרי הוא חשוב כערלה, שהיא מזקת ולא תועיל. כערלת שפה ואוזן וערלת בשר. וטעם **וערלתם**, שיהיה נחשב בעיניכם כדבר ערלה. גם יפה הוא מתורגם בארמית [מלשון ריחוק]. ובדברים: **ומלתם את ערלת לבבכם**, להתרחק מהתאוות העבות והכבדות כערלה. גם יתכן להיות פירושו לטהר הלב עד שיבין האמת. וביואל (ב, יג): **וְקָרְעוּ לִבְכֶם** (ויאל ב, יג), וקריעת הלב, כדרך ומלתם את ערלת לבבכם. וכתוב **וְאָקְרַע סָגוֹר לִפְנֵי** (הושע יב, ח). והנה הטעם להסיר מכסה לב לקורעו, כי הוא ימנע שלא יבין הלב. – לדעתו 'ערל' הוא שיש לו דבר כבד ונוסף שאינו מועיל, ובלב נמשל לכיסוי שיש לקורעו ולהסירו. והרחיבו לבאר ערלת הפירות: 'שהפרי הוא חשוב כערלה, שהיא מזקת ולא תועיל'.

ביאורי 'ערל' והשאלותיו לפי רבי דוד קמחי

הרד"ק בשרשיו (ערכתי מחדש רק את הוספותיו על ריב"ג, והשמטתי את הסבריו לניקוד) מרחיב את הגדרת האבן עזרא: **א. 'וערל זכר'** (בראשית יז, יד) ... **אל גבעת הערלות. ב. וערלתם ערלתו את פרוו. ג. ערל לב וערל בשר, ערל שפתים**. ומבאר שלשת אלה: כל דבר היתר והכבד שראוי להשליכו ולהסירו יקרא ערלה. וכן 'ערל שפתים'. כי העילג יכבדו

¹⁰ א"ה. זוהי תופעה נפוצה אצל ילדים ומבוגרים שאת האות סמ"ך S לטיני מבטאים בהוצאת הלשון בין השיניים, ויוצא כתי"ו רפויה בעדות המבטאות תי"ו רפויה נכונה (לא כאות סמ"ך הנפוץ אצל האשכנזים) כמו באנגלית TH במלה WITH. צריך ללמד שאין להוציא את הלשון, ולהחזיק את השיניים סגורות בבטאם סמ"ך או ש"ן שמאלית.

¹¹ מי שאינם מצליחים לבטא רי"ש מתגלגלת בין השיניים, הרי"ש נשמעת אצלם כמו למ"ד. ה'פתרון': לבטא רי"ש כגימל רפויה, כמו האות R בצרפתית ובשפות אירופיות נוספות... וכן המנהג הנפוץ בארץ ישראל.

עליו דבריו, ויוציא משפתיו דברים יתרים עד שיגיע אל הדבור שרוצה לדבר, והוא שקורין לו בלעז אופנ"י [=מגמגם]. וכן ערלה אונם, לשון נקבה, כלומר כבדה ויותרת בשר כאלו אינה כרויה לשמוע. וכן ערל לב, ערלי לב, כאלו לבם כבד ויותר בשר ושומן המכסהו שלא יוכל להבין, על דרך השמץ לב העם הזה ואנניו הכבד (ישעיהו ו, י). ד. רדה והשקבה את ערלים (יחזקאל לב, יט) ... וכן כלם אשר הם ביחזקאל בפרשת נהה על המון מצרים, רצונו לומר כבדי עוונות ויתרי החטאים. או פירושם ערלי לבבות, וכן אמר התרגום חייביא. ה. שתה גם עתה וזה ערל – התגלה, שתגלה ערותך על דרך וישקר ויתגל (בראשית ט, כא). [הוא פירושו של אביו הר"י קמחי בספר הגלוי (עמ' 137) בעקבות ריב"ג הנ"ל. וכן כתבו האבן עזרא והרד"ק בפירושים: וזה ערל, תראה ערלתם]. והנכון בו 'ההצל', מעניין פוס התרעלה (ישעיהו טא, יז). [וכן כתב גם בפירושו שם. וכעין שפירש ריב"ג את 'ערלים' ביחזקאל, כנ"ל]. לדעתו 'ערל' הוא שיש לו דבר כבד שראוי להשליכו ולהסירו. וממנו מושאל לערלת הפרי המיותרת, שיש להשליכה. וכן בערלת הלב והאזן, הוא מעניין יתור, שכאילו יש בשר יתר המכביד על ההבנה והשמיעה. וכן ערלת השפתיים, ששפתיו כבדים ומוציא מילים יתרות בדיבורו. וכן ה'ערלים' שביחזקאל כבדי עוונות ויתרי חטאים, או ערלי לב, [וכן כתב בפירושו שם], כנ"ל. וההשאלה של 'זה ערל' שתראה ערלתו.

ביאורי 'ערל' והשאלותיו לפי חלק הדקדוק למהריץ

ומהר"י צאלח בחלק הדקדוק פירש: כל דבר היתר והכבד שראוי להשליכו ולהסירו יקרא ערלה. וכן ערל שפתיים, כי העילג יכבדו עליו דבריו, ויוציא בשפתיו דברים יתרים עד שיגיע את הדבור שרוצה לדבר. ר"ח.

ביאורי 'ערל' והשאלותיו לפי רש"י

כאמור כל הביאורים הנ"ל אינם מקיפים את כל ההשאלות, ללא תוספת הרחבת ההגדרה. אולם רש"י הגדיר את 'ערל' בהגדרה אחת המקיפה את כל ההשאלות. 'כל לשון ערלה לומר אני שחוא לוטס'. וכל ההשאלות מתבארות כמין חומר, ערלה אונם, אטומה משמוע. ערלי לב, אטומים מהבין. שתה גם אתה וזה ערל, והאטם משכרות כוס הקללה. [ובפירושו לחבקוק מרחיב: ה"א משמשת בתיבה זו בלשון התפעל, כמו (דברים לב, ג) האסף אל עמך, אף כאן הערל – האטם בשממון ובתמרון לב]. ערלת בשר, שהגיד אטום ומכוסה בה. וערלתם ערלתו, עשו לו אטום וכסוי איסור שיבדיל בפני אכילתו. שלש שנים יהיה לכם ערלים, אטום ומכוסה ומובדל מלאכלו. – ובפירושו לויקרא (יט, כג): וערלתם ערלתו, ואטמתם אטימתו, יהא אטום ונסתם מליהנות ממנו. ובפירושו לדברים: (י, טז) ומלתם את ערלת לבבכם, לוטס לנצחם וכיסויו. ובפירושו לחבקוק (ב, טז): וזה ערל, ה"א משמשת בתיבה זו בלשון התפעל כמו והאסף אל עמך (דברים לב, ג), אף כאן הערל, האטם נשממון ובתמרון לב. כל ערלה לשון לוטס הוא, כמו ערלה אונם, ערלי לב וערלי בשר ויונתן תרגם ואקעטל, לשון ערם וערעה (יחזקאל טז, ז).

הסבר הרמב"ן להשאלות 'ערל' על פי רש"י

הרמב"ן (ויקרא יט, כג) שיבח את הגדרת רש"י: ויפה פירש. ואם כן, יהיה ערל לב, סגור לב, כמו שנאמר ואקער סגור לבם (חושע יג, ח). וכן ערלה אונם שהיא סגורה ואטומה אין הקול נכנס בה. וערל שפתיים סגור שפתיים. כי העלגות אטום וסגירות בגידי הלשון, ופעמים בגידי השפתיים שלא יפתחו כראוי. והדבור יקרא פתיחה, פתח פיך לאלם (משלי לא, ח), פתח איוב את פיהו (איוב ג, א), ומפתח שפתי מיישרים (משלי ח, י). משכבת חיקך שמר פתחי פיך (מ"כ והזכיר הכתוב אטימות בפרי הבא בתוך שלש שנים לאסרו בהנאה, ולא יאמר כן בשאר אסורי הנאה, כי ביאת הפרי בתחילתו יקרא פתיחה, כמו שאמר פתח הסמדר (שיר השירים ז, ג), ולכן אמר שלש שנים יהיה לכם ערלים, כאילו הפירות סגורים באילנות, לא הוציאו פרח ולא פתחו סמדר.

הסבר הרמב"ן במקום המילה על פי רש"י

עוד כתב הרמב"ן (בראשית יז, יד), שלאור דברי רש"י אין צורך להגיע למה שכתב האבן עזרא (ויקרא יב, ג), שמקום המילה לא פורש בתורה כי הוא ידוע: ולפי דעתי הדבר מפורש בכתוב, כי לא אמר 'ונמלתם את ערלתכם', שיהיה הדבר בספק, וכן לא אמר 'ערלת בשרכם', כמו שיאמר ערלת לבבכם וערלת שפתכם. אבל אמר 'בשר ערלתכם' (בראשית יז, יא), שתכרתו הבשר שהוא ערלה בכם, כלומר הבשר האוטם בכם. ואין בגוף בשר אטום וכוסה אבר שייכרת הבשר ההוא וישאר בלא ערלה, זולתי בשר החופה את העטרה שהזכירו חכמים (שבת קלז, א). 'וערל בשר' (יחזקאל מד, ט) כנוי, כמו גדלי בשר (יחזקאל טז, כו), זב מבשרו (ויקרא טו, ב). ע"כ טיפת דיו של רש"י.

א"ה. לדברי הרמב"ן יש להעיר. דיוקו הוא מזה שכתוב 'בשר ערלתכם' ולא ערלת בשרכם.

המלה 'בשר' בכמה מקומות משמעה הערוה כמו בדוגמאות שהביא, ויש דוגמאות נוספות כמו אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג, כ). אבל כאן (בסוף לך-לך) מתפרש בשר במובן הרגיל, ואין בגוף 'בשר ערל' מלבד בערוה לפני המילה.

ויש להעיר שלפעמים מה שצפוי להיות הסומך הוא הנסמך ומה שצפוי להיות הנסמך הוא הסומך. הרב יעקב לויפר נר"ו שלח כמה דוגמאות.

עֲנִי נִזְרָדָּה (ויקרא כה, ח) - נזירי ענבִיך (אסור לבצור את הנזירים משנת השביעית); ראש נִזְרוֹ (במדבר ו, ט) - נזר ראשו (הנזירות היא בראש); בְּזֹרֵעַ כָּחוֹ (ישעיהו מד, יב) - בכוח זרועו (ראה רד"ק על אתר).

יש גם הרבה נרדפים המאוחים זה לזה בצורת סמיכות, אף שאין הכוונה אלא לחיבור מסוג שעושים בו"ו, דוגמת 'מְצוֹר הַחֲלָמִישׁ' (דברים ח, טו) / 'מַחֲלָמִישׁ צוֹר' (דברים לב, ג), 'אֲדָמַת עֶפֶר' (דניאל יב, ב) 'נִהְרֵי נָחֳלִי' (איוב כ, יז), 'תּוֹלַעַת שָׁנִי' (שמות כח, ו) / 'וְשָׁנִי תּוֹלַעַת' (ויקרא יד, ד), 'וְכָבוֹד הַדֶּר מְלָכוֹתָו' (תהלים קמה, יב) 'הַדֶּר כְּבוֹד הַדֶּרֶךְ' (תהלים קמה, ח), ועוד לא מעט על זו הדרך.

דוגמה נוספת מהרב דויד כוכב נר"ו.

חֲזוֹן לְמוֹעֵד (חבקוק ב, ג) – (מתפרש) מועד לחזון. זו אינה סמיכות, אבל הרעיון דומה.

על-פי זה אין הסדר בשר ערלתכם מחייב, כי יכול להתפרש ערלת בשרכם.

ז יא וַיַּעֲשׂוּ גַם־הֵם תַּרְטָמִי מִצָּרִים בְּלִהְטִיהֶם כֵּן: במאמר הרב יצחק עתשלוּם המובא בהמשך נדון עניין חרטומים פותרי חלומות גם בדניאל.

ב ד וַיִּדְבְּרוּ הַכְּשָׁדִים לְמֶלֶךְ אֲרָמִית. כאשר תבע מהם נבוכדנצר להודיעו מה היה החלום הם ענו לו פס' יא כִּלְקַבֵּל דִּי כִלְמֶלֶךְ רַב וְשָׁלִיט מְלָה כְּדָנָה לָא שְׂאֵל לְכָל־חֲרָטָם וְאַשְׁף וְכְשָׁדִי: הם בלשונם הארמית משתמשים במלה חֲרָטָם. מהמקראות בפרשת מקץ ובפרשתנו נראה שחרטום היא מלה מצרית, אף על פי שיש לומר שזו מלה עברית, ומשמשת גם בארמית או להיפך. הפניתי שאלה זו לחברי, וזה מה שנתקבל.

שאלתי. בעקבות מאמר בדפי בר-אילן וארא עט

נתעוררתי לשאלה אם חרטומים (ובלשון יחיד חרטום) מלה מצרית או עברית או ארמית. כי מלה זו מופיעה גם בפרשת מקץ וגם בפרשת וארא וגם בספר דניאל. בפרשתנו הם מכשפים, במקץ ובדניאל הם (גם) פותרי חלומות. אם זו מלה מצרית - איך היא הגיעה לדניאל? ושם היא בפי החרטומים עצמם

דניאל ב יא כִּלְקַבֵּל דִּי כִלְמֶלֶךְ רַב וְשָׁלִיט מְלָה כְּדָנָה לָא שְׂאֵל לְכָל־חֲרָטָם וְאַשְׁף וְכְשָׁדִי:

דניאל ב כז עֲנֵה דְנִיָּאל קְדָם מְלָכָא וְאָמַר רְזָא דִּי־מְלָכָא שְׂאֵל לָא חֲכִימִין אֲשָׁפִין חֲרָטָמִין גְּזָרִין יְכָלִין לְהַחְיֶיהָ לְמֶלְכָא:

דניאל ה יא אִתִּי גָבַר בְּמַלְכוּתָךְ דִּי רוּחַ אֱלֹהִין קְדִישִׁין בֵּהּ וּבִיּוֹמֵי אַבְדּוֹ נִהְיָוּ וְשָׁכְלָתְנוּ וְחֲכָמָה כְּחֻכְמַת־אֱלֹהִין הִשְׁתַּכַּחַת בֵּהּ וּמֶלְכָא נִבְכַּדְנָצַר אַבְדּוֹ רַב חֲרָטָמִין אֲשָׁפִין כְּשָׂדָאִין גְּזָרִין הִקִּימָה אַבְדּוֹ מֶלְכָא:

כנראה מלה משותפת. יתכן שהמקרא שם את המלים בפי הדוברים בדניאל וזו לא לשונם המקורית - אבל כתוב שם שהם דיברו עם נבוכדנצר בארמית! לפי רש"י בפרשת מקץ מלה מורכבת ממלים ארמיות, לא מסתבר שזה פשוטו של מקרא.

אליהו

לאלהיו ליון שלומות

העברתי שאלתך לפרופ' יואל אליצור (שקורא גם מצרית), וזו תשובתו.

ועדיין יש מקום להעמקה.

בברכה

יואל בן-נון

שלום

לא העמקתי בענין. אין בספרות המחקרית עמדה מוסכמת. הוצעו אטימולוגיות שאף אחת מהן לא מאד משכנעת - בארמית, ערבית, מצרית, אכדית. מכל מקום אין תימה שמילה כזאת שהיא תלוית תרבות עוברת מלשון ללשון ומתקופה לתקופה.

יברכה ה'

יואל [אליצור]

יחזקאל: הפניתי את השאלה אל ד"ר חגי משגב, וברשותו אני מעתיק כאן את תשובתו: ככל שידיעתי מגעת זו מילה מצרית. מילים מקצועיות עוברות מתרבות לתרבות. מלבד זאת, אם בבל כבשה את מצרים, לא מן הנמנע שפותר חלומות מצריים מקצועיים עבדו בחצר המלך, בדיוק כמו דניאל השבוי מיהודה. יחזקאל: ושוב חגי: הערה דומה כותבים מפרשי "דעת מקרא" [שמואל הכהן ויהודה קיל] בדניאל (עמ' יז למטה): "ואפשר שבקראו לחבורה מסויימת של חכמי בבל "חרטמים" ביקש הכתוב לרמוז שמעמד דניאל וחבריו לפני מלך בבל היה דומה למעמדם של יוסף ומשה בבואם לפני מלך מצרים." אולי הוא צודק, אבל הלא מדובר פה ברשימה של בעלי תפקידים, ומסתבר שיש הבדל בין המונחים השונים, וזה לא רק עניין של הקבלה ספרותית. לסיכום. אם נניח שהמקרא מעתיק בדיוק את לשון הכשדים, דניאל ואם בלשאצר – אין זה כלל מהנמנע שמלה שביסודה היא מצרית עברה לארמית הבבלית. אם אין זו לשונם, אלא רק תוכן דבריהם בארמית – אין זה פלא אם אנשי כנסת הגדולה (אשר לפי התלמוד הבבלי בבבא-בטרא כתבו את ספר דניאל) השתמשו במלה הידועה מפרשתנו ומפרשת מקץ. גם יתכן שאין זו מלה מצרית אלא עברית או ארמית.

ז כא דפי פרשת השבוע של בר-אילן וארא עט

הרב יצחק עתשלוס הרב יצחק עתשלוס זכא כראש בית המדרש בישיבה תיכונת YULA בלוס אנג'לס.

חרטומי מצרים

ה"חרטומים" מופיעים במקרא בשני הקשרים; בהקשר מצרי ובהקשר בבלי (בספר דניאל)¹². אזכור החרטומים המצריים מוגבל לס' בראשית (בשל אי-יכולתם לפתור את חלומות פרעה), ולמחצית הראשונה של עלילת המכות במצרים. מקומם בעלילה של יוסף מובן, וכן בעימותם הראשון עם משה ואהרן בפני פרעה, אך מעשיהם המוזכרים אח"כ מעלים תמיהה אחר תמיהה.

א. עלילת העימות של חרטומי מצרים מול אהרן ומשה.

איך שלא נבין את תופעת המאגיה,¹³ הסיפור של המטה/תנין של אהרן שבלע את מטות/תניני החרטומים מובן לנו על פניו. אך במכת דם, אחרי שאהרן מכה את האור: "וַיְהִי חֹדֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם", מסופר: "וַיַּעֲשׂוּ בֶן חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם" (שם' זכא-כב). מה עשו החרטומים? אם כל מימי מצרים נהפכו לדם, מה נשאר לחרטומי מצרים להפוך?¹⁴ יתר על זה, מה יכלו החרטומים להפיק מהפיכתם את המים שנשארו(?) לדם? הרי הפיכת מימי מצרים לדם הייתה מגפה ארצית חמורה ביותר! אם כן, איזה ריוח יש לבית המלכות אם המים שנשארו "מים" ייפכו לדם?

¹² יש להעיר שבשני הספרים, חוץ מ'שמות' – מוקד עיונו – שבהם החרטומים מופיעים, תפקידם דומה: הם פותר חלומות בחצר המלך.

¹³ עי' למשל במשנה תורה, הלכות עבודה זרה י"א, טז ובנו"כ שם. לעומת זאת, ראו רמב"ן ב"שכחת העשין" במצוות "תַּחֲנוּן" (דברים יח, יג).

¹⁴ יש מן המפרשים המתמודדים עם השאלה הראשונה. ראב"ע, בשני פירושים, מתיר שאהרן ומשה הפכו רק את המים שעל פני השטח לדם, "והעד כי היו שותים מהמים שחפרו", והחרטומים שינו לדם גם את המים שמתחת לפני הקרקע. ר"י בכור שור טוען, שומכת הדם שהרגה את הדגים הייתה לשעה, ואח"כ שבו המים, והחרטומים הפכו את אותם מים לדם.

סוף הפסוק (כב) אך קשה מזה: "וַיַּעֲשׂוּ בֶן חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם וַיַּחֲזֹק לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים". אל מי פרעה לא שמע? מהתחביר משתמע, שפרעה לא שמע לחרטומים! מה אמרו החרטומים שפרעה לא היה מוכן לקבל?

החרטומים מופיעים שוב במכת "צפרדע", באופן מקביל להופעתם במכת דם. אחרי שאהרון מטה את ידו על מימי מצרים: "וַתַּעַל הַצִּפְרָדִּים וַתִּכָּס אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיַּעֲשׂוּ בֶן חֲרָטְמֵי בְּלִטְיָהֶם וַיַּעֲלוּ אֶת הַצִּפְרָדִּים עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם' חב"ג). הפעם, חלק מהקושי שהיה לנו במכת דם ירד, שכן "תכן שנשארו עוד צפרדעים במצרים שיעלו אותם החרטומים. אך שאלתנו השנייה חוזרת גם כאן, מה התועלת בהעלאת צפרדעים נוספים ע"י החרטומים?

הפעם הרביעית שהחרטומים מנסים את כוחם המאגי היא במכת כינים, וכאן הכתוב תמוה מאד. אחרי שהיכה אהרון במטהו על עפר ארץ מצרים, "כָּל עֶפֶר הָאָרֶץ הָיָה כִּינִים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם". נאמר: "וַיַּעֲשׂוּ בֶן חֲרָטְמֵי בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכִּנִּים וְלֹא יָכְלוּ וַתִּחַי הַכִּנֶּם בְּאֶדָם וּבִבְהֶמְתָּהּ. וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲהוּ אֶעֱבֹעַ אֱלֹהִים הוּא" (שם' חג"טו). עיקר הקושי בפסוקים אלה הוא בפירוש המילה "להוציא". רוב המפרשים מבינים שהחרטומים ניסו לברוא כינים נוספות, ופירשו "להוציא" – מן העפר (או "ממקום אחר", לשון רש"י). אך אם כך, שאלתנו חוזרת: מה התועלת בהוספת מכה מחריבה למצרים? אך אם נפרש "להוציא" – לגרש (כפי שמשתמע מפירוש ר"י בכור שור), להוציא אותם מגבול מצרים, אזי המילה "כן" אינה מובנת, שכן משתמע שהם ניסו לעשות את אותה הפעולה שעשה אהרון; להביא עוד כינים למצרים. מן המפורסמות היא תגובת החרטומים לפרעה: "אֶעֱבֹעַ אֱלֹהִים הוּא", המסבירה את אייכולתם לפעול בקשר לכינים, אך אנו נשארים בתמיהה על מגמת פעילותם בכלל אל מול אהרון ומשה.

החרטומים מופיעים עוד פעם אחת בסיפור, כשאִיִּם יכולים לעמוד מפני השחין, אך אינם פועלים בתת-עלילה זו, ולכן אין זה מעניינו.

II. הערות מבהירות בתוך סיפור המאורעות במקרא.

פעמים רבות אנו מוצאים, שרצף סיפורי במקרא נקטע כדי להבהיר לקורא נתון שנחוץ להבנת הסיפור.

כך למשל, בשמואל א'ט:ט, יש קטיעה באמצע הסיפור על שאול המחפש אחרי אתונות אביו: "לְפָנַי | בִּישְׂרָאֵל כֹּה־אָמַר הָאִישׁ בְּלִכְתּוֹ לְדָרוֹשׁ אֱלֹהִים לָכֵן וַנִּלְכֶּה עַד־הָרָאָה כִּי לִנְבִיא הָיִים יִקְרָא לְפָנַי הָרָאָה:" היגד זה מפסיק את זרימת הסיפור, ואנו מבינים שבזמנו של עורך ספר שמואל,¹⁵ הביטוי "רואה" כבר לא היה בשימוש, ולכן הפסיק הכתוב את הסיפור כדי להסבירו. תופעה מקבילה קיימת במגילת רות; הכתוב מסביר את טיב שליפת הנעל (ד:ז) בתקופת בעז – נוהל שכנראה כבר נשכח בזמן עריכת המגילה. שוב לסיפור על החרטומים מזווית ראייה שונה; כקורא טקסט ערוך (ע"י משה) ולא דווקא כטקסט זורם.

III. מאמרים מוסגרים בסיפור על החרטומים

¹⁵ לפי הגמרא בבבא בתרא טו ע"א, נתן הנביא וגד החוזה השלימו את כתיבת ספר שמואל. דבר זה אמור כמעט בפירוש בדבה"א:כט:כט, ולמעשה מתחייב גם מתוך התוכן של ספר שמואל. ספר שמואל, מצד אחד מעריך את אישיותו של דוד, ומצד שני מספר על הנעשה בארמונו (גם על כמה סיפורים מביכים ביותר אודותיו), ואף אינו חושך את שבטו מלגנות את דוד בלשון חריפה: "מִדּוֹעַ בְּזִיתָ אֶת דָּבִיר ה' (שמואל ב' יב, ט)" ועוד. שילוב כזה לא יכול היה לצאת מתחת ידו של סופר פרודידי או אנטי-דודי, אלא רק מתחת ידו של נביא אמת, הנאמן לה' ולאמת הצרופה, והח' ופועל בצמוד למלך.

מקומם של החרטומים בסיפור הוא חלק אינטגרלי של התוכנית החינוכית האלוהית, שומסתתרת מאחורי כל מעשי משה ואהרן: "בְּזֹאת תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה'"; "לִמְעַן תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ"; "בְּעֶבֶר תִּדְעַ כִּי אֲנִי כֹמֵן בְּכָל־הָאָרֶץ". מלחמת ה' נגד מצרים אינה רק מלחמה פוליטית סביב השאלה למי שייך עם ישראל, כי אם מלחמה תיאולוגית נגד אמונות ההבל שבהן דבקה התרבות המצרית.

אני מציע לראות את האזכורים של החרטומים במכות הראשונות כמקרא ערוך – כמאמרים מוסגרים. יש לזכור, שבעברית אין זמן המקביל ל"עבר מושלם" (past perfect). למשל, בפסוק: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֶת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו (בראשית כו, יח), 'יש שלושה (ואולי אף ארבעה) זמנים שאינם מובחנים ע"מילה או תבנית לשון ייחודית, ומכאן גם פתח לדרשות חז"ל מסוג: "כִּי כִסְתָה פְּנֵיהָ (בראשית לח, טו) – מפני שהיתה צנועה בבית חמיה (כלומר, כסתה כבר בעבר הרחוק) לא הכיר בה". לכן הכתוב יכול להציג את פעולת החרטומים בלשון עבר, כאילו היא חלק מהרצף הסיפורי, אבל אפשר להניח שמדובר בעבר מושלם ורחוק.

במכת דם, המקרא מתאר את המכה המופעלת ע"י מעשי אהרן, ומזכירה שבעבר עשו כך גם חרטומי מצרים. זאת אומרת, משה ואהרן נלחמים בשדה הקרב של כשפים, ומצליחים לחקות את מעשי החרטומים שעשו בעבר. נציע את שיעור הפסוקים כך:

וַיַּעֲשׂוּ־כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיָּרֶם בְּמִטָּה וַיֵּד אֶת־הַמַּיִם אֲשֶׁר בִּיאָר לַעֲיִנִי פֶרֶעַה וְלַעֲיִנֵי עֲבָדָיו וַיַּהֲפֹכוּ כָל־הַמַּיִם אֲשֶׁר־בִּיאָר לָדָם: וַהֲדָגָה אֲשֶׁר־בִּיאָר מָתָה וַיִּבְאֵשׁ הַיָּאֵר וְלֹא־יָכְלוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיָּאֵר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל־הָאָרֶץ מִצְרַיִם: (וַיַּעֲשׂוּ־כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם) וַיַּחֲזֹק לִב־פֶּרֶעַה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם (משה ואהרן) כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה':

בזה קושיותינו נופלות. אין כאן מים שלא והככו לדם, והחרטומים אינם פועלים עתה כדי להביא על מצרים חורבן נוסף. המאמר המוסגר מופנה למשה ולאהרן, וכמובן לקוראים.

כשמתקדמים למכת צפרדע, הכתוב מתאר את משה ואהרן כמצליחים מעבר ליכולתם של החרטומים (שפעלו כך בעבר). אך לעומת המכה האלוהית, שבה כיסתה הצפרדע את הארץ, הצליחו החרטומים בעבר רק להוציא צפרדעים מן היאור. ושוב:

וַיֵּט אֶהָרֹן אֶת־יָדוֹ עַל מִימֵי מִצְרַיִם וַתַּעַל הַצִּפְרָדִּיעַ וַתִּכָּס אֶת־הָאָרֶץ מִצְרַיִם: (וַיַּעֲשׂוּ־כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם) וַיַּעֲלוּ (משה ואהרן) אֶת־הַצִּפְרָדִּיעִים עַל־הָאָרֶץ מִצְרַיִם:

ובכן, הכתוב מעיד שהפעם שליחי ה' עברו את מעשי החרטומים בעבר. לפי הצעה זו, אין החרטומים פועלים אקטיביים בשתי המכות הראשונות, כי אם עומדים בצל העלילתו, כאשר הקורא מודע למעשיהם בעבר המצרי. במכת כנים, הקריאה עדינה יותר, שהרי החרטומים אינם עומדים בצל העלילתו, אלא פועלים אקטיביים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה אָמַר אֶל־אַהֲרֹן נָטָה אֶת־מִטְּךָ וְהָדָה אֶת־עַפְרַר הָאָרֶץ וְהָיָה לְכֹנֶם בְּכָל־הָאָרֶץ מִצְרַיִם: וַיַּעֲשׂוּ־כֵן וַיֵּט אֶהָרֹן אֶת־יָדוֹ בְּמִטָּהוּ וַיִּדָּה אֶת־עַפְרַר הָאָרֶץ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל־עַפְרַר הָאָרֶץ הָיָה כֹנֶם בְּכָל־הָאָרֶץ מִצְרַיִם: וַיַּעֲשׂוּ־כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא (ומצרים) אֶת־הַכֹּנֶם וְלֹא יָכְלוּ וַתְּהִי הַכֹּנֶם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה: וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל־פֶּרֶעַה אַעֲבֹד אֱלֹהִים הוּא וַיַּחֲזֹק לִב־פֶּרֶעַה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה':

תבוסת החרטומים היא טוטלית. משה ואהרן לא רק מצליחים להתחרות עימם, ואף לעבור את הצלחתם; הם מצליחים גם "ליצור ברייה" שהחרטומים אינם יכולים כלל להתמודד איתה. בעקבות זאת מופיעים החרטומים על במת הסיפור ומכריזים: אָעֲבַע אֱלֹהִים הָזֶה, וּבִזָּה מִתְקִיִּים חֵלֶק מִהַתּוֹכֵנִית הָאֱלֹהִית: "בְּעֶבֶר תִּדְעַ כִּי אֲיִן כְּמִנִּי בְּכָל־הָאָרֶץ". ע"כ הרב עתשלו.

א"ה. עדיין אפשר לפרש שתפקיד החרטומים היה להראות שגם בכוח הכישוף אפשר להגיע לתוצאות דומות, ואם כן, זה מראה שמשה ואהרן הם רק מכשפים בקיאים יותר, לכן לא משנה היכן השיגו מים, הם יהפכוהו לדם!

גם את הצפרדע הם העלו כדי להראות שבכוח הכישוף לחולל דברים. במכת הכינים לפי כל פירוש הם לא יכלו לעשות כלום, ונאלצו להודות שזה מעבר לכוחות הכישוף.

תן לחכם ויחכם-עוד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע

שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה

<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

אם אתם מתעניין

בהגטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתם מוזמן להרשם (בחנם)

לקבלת דוא"ל בעניינים לשוניים

בתגובת: franklashon@gmail.com

☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותבים ☺